

**BOLALAR SHAXSINING RIVOJLANISHIDA OTA-ONALARGA
QO‘YILADIGAN PSIXOLOGIK TALABLAR****Xoliqova Nigina Mirzobotirovna***Buxoro viloyati Buxoro tumani 8-umumiy
o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi***Yo‘ldosheva Nasiba Muxtorovna***Buxoro viloyati Buxoro tumani 40-umumiy
o‘rta ta’lim maktabi amaliyotchi psixologi*

Annotatsiya: Bolalarning aqliy, jismoniy, axloqiy, estetik, tarbiyasiga oilada asos solinadi. Mustaqillika erishganimizdan so‘ng milliy qadriyatlarimizning tiklanishi va xalqimiz azaldan saqlab kelayotgan milliy urf-odatlarimiz bu borada katta ahamiyatga ega. Bola tarbiyasida ota-onadan tashqari, buvi-buva, qarindosh-urug‘, mahallaning ham ta’siri bor. Jamiyatning komil fuqarosini shakllantirish oilaning asosiy vazifasidir.

Kalit so‘zlar: korreksiya, shaxs tushunchasi, axloq, tarbiya, ong, komil inson

KIRISH

Ko‘rib turganimizdek, ota-ona bola oldida birlamchi ijtimoiy ko‘zgu vazifasini bajaradi hamda u bilan muloqotda muhabbat, hurmat va ishonch hislarini namoyon qilgan xolda shu tariqa bolaga o‘zi haqida ushbu hissiyotlarga loyiq bo‘lgan subyekt haqidagi tasavvurini singdiradi. Ular tomonidan tashqi nazoratning qattiqligi bolada o‘zining ichki nazorat qilishni rivojlantiradi, aniq asoslangan talablar qat’iy belgilangan va mos keluvchi “Men” obrazi hamda “Men” konsepsiyasining shakllanishiga xizmat qiladi. Yuqorida bayon qilinganlardan kelib chiqqan xolda xulosa qilib, avvalo, M.I.Lisina, V.A.Petrovskiy, I.S.Kon, A.A.Bodalev, V.V.Stolin, I.I.Chesnokova kabi psixologlarning “Men” konsepsiyasi tuzilishi va rivojlanish mexanizmlari haqida integrative kompleksli tuzilma va o‘zini anglash jarayoni mahsuli sifatida, shuningdek, oiladagi ichki inter va intraindivid munosabatlarning “Men” konsepsiyasi ontogeneznining maktabgacha yosh davrida shaxsning “Men” konsepsiyasi shakllanishi bilan o‘zaro aloqasi haqidagi tasavvurlarini tahlil qilish asosida biz ishlab chiqqan konseptual sxemani keltirib o‘tamiz.

U maktabgacha katta yoshdagi bolalarda shaxsning o‘zini anglash jarayonining kompleksli dinamik sxemasi bo‘lib, quyidagilarni o‘z ichiga oladi: a) rivojlanayotgan bola shaxsining ijtimoiy borliq hamda uning vakili sifatida ota-onalar bilan munosabatlari faolligi orqali aniqlanadi.

b) birlamchi ijtimoiy guruh, yani oilada boshqa ahamiyatli kishilar- ota va ona bilan shaxslararo muloqot faoliyati orqali bog‘lanadi.

v) natija sifatida strategik qadriyatlar yo'nalishi tizimiga bog'langan to'laqonli "Men" konsepsiyasiga ega bo'ladi.

g) "Men" obrazi – o'zi haqidagi bilim va o'ziga munosabat hamda o'ziga xos soha, o'zini baholash, tasavvurlar yig'indisi shaklida tayanch tarkibiy qismga defferensiyalanadi.

d) bunda o'zini anglash jarayoni sifatida refleksiyalovchi "Men" ga "Men" konsepsiyasi esa mahsulot sifatida refleksiyalovchi "Men" ga mansub hisoblanadi.

Shaxs bo'lib shakllanishda "Men" obrazi va o'z-o'zini baholash jarayonining eng muhim bosqichlari. "Men" - obrazi - shaxsning o'zi, o'z xulq-atvori xususiyatlari, jamiyatdagi mavqeyini tasavvur qilishidan hosil bo'lgan obrazga aytiladi, uning qanchalik adekvatligi va reallikka yaqinligi shaxs barkamolligining mezonlaridan hisoblanadi. Shaxsning o'zi haqidagi obrazi va o'z-o'zini anglashi yosh va jinsiy o'ziga xoslikka ega. "Men" obrazining jinsiy identifikatsiya shakllanishi. Ilk bolalik davrida bola (3-4 yosh) o'zining ma'lum bir jinsga munosabati bo'lganligini tushunadi va atrofdagi odamlarning jinsini bemalol ajrata oladi. Garchi bolalar o'zining shaxsiy jinsni tashqi belgilari orqali – kiyim, soch uzunligi bilan umumlashtiradi. Biroq o'zining jinsiy identifikatsiyalashida bolada shu yoshda murakkablik yaratadi. Bola o'zining maskulin-feminin ko'rsatkichlarini baholashi bolalar orasida jinsiy rollari noaniqligi tufayli qiyinchiliklar bo'ladi. Bu muammoni yechishida u savolga javob qidiradi: "Sen kim bo'lishni istarding? Senga kim bo'lishi ma'qul? Qiz bolami yo, o'g'il bolami?deb savol berish va "Axloq eksperimentlar" orqali, qachon bola erkak va ayol obrazlari va rollaridan birini tanlashi kerak.

O'g'il va qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar bolalar bog'chasida o'ziga xos xususiyatga ega. Bolalar bog'chasi bola uchun faqatgina tashqi olamni bilish, dunyoni hissiy baholash emas, balki o'z tengdoshlari bilan muloqotda bo'lish imkoniyatini beradigan joydir. Ayniqsa o'g'il bolalar bilan qiz bolalar o'rtasidagi munosabatlar o'ziga xos tarzda amalga oshadi. Bog'chada bolalar jamoasi shakllanadi. Kattalar bolaga o'g'il bola va qiz bola qanday bo'lishi kerakligi haqida tushuntiradilar. Masalan, o'g'il bola yig'lasa "yig'lama, sen erkak bo'lishing kerak", "qiz bolamisan"deb, qizlarga esa "daraxtga chiqma, sen qiz bolasan" kabi iboralar bilan tushuntiriladi.

Bundan tashqari bolalar katta erkak va ayollar xulq - atvorlariga qarab ham o'zlarini qanday tutishni o'rganadilar. O'yin faoliyatlarida erkak va ayollarga xos xususiyatlarni namoyon qiladilar. Demak, bu davrdagi bolalarda muloqotning shakllanishi o'ziga xos xususiyatlarga ega. Ularda muloqotni rivojlantirish tarbiyachilarning mahoratiga bog'liq, ya'ni mashg'ulotlarning to'g'ri tashkil qilinishi muhimdir. Ilk bolalik yoshi – bolada faol nutq shakllanishi davridir. Bir yarim yoshgacha bola 30-40 tadan 100 tagacha so'z o'zlashtiradi, ikkinchi yil oxirida bola 300 tagacha, uchinchi yil oxirida esa 1500 tagacha so'z ishlatadi. Nutq rivojlanishi ona

tilining tovush xususiyati va grammatik tuzilishini egallashni taqozo etadi. Dastlab bola nutqni soʻzning umumiy ritmik-melodik (tezlik, ohang) tuzilishini ilib olish yoʻli bilan qabul qilsa, ikkinchi yil oxiriga kelib u ona tilining barcha tovushlarini fonematik qabul qiladigan boʻladi va shu asosda lugʻat va soʻzlarni toʻgʻri talaffuz qilishni oʻrganadi. Faol nutqning shakllanishi bolaning butun psixik rivojlanishi uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Koʻpchilik psixologlar tugʻilgandan voyaga yetgunga qadar insonning psixologik rivojlanish yoʻlining oʻrtasi 3 yosh deb hisoblashadi. Uch yoshli bola oʻz-oʻziga xizmat qila oladi, atrofdagi odamlar bilan oʻzaro munosabatga kirishishni biladi. Bunda u ogʻzaki muloqot qilishni biladi, unda xulq-atvorning eng oddiy shakllari shakllanadi. Bola uch yoshda etarlicha faol va atrofdagilarga tushunarlidir. Uning xarakteri va temperamenti xususiyatlari allaqachon namoyon boʻla boshlaydi.

Bolalik oxirida (hayotning uchinchi yilida) yangi faoliyat turlari (rasm chizish, kuylash, haykaltaroshlik, loyihalashtirish) yuzaga kela boshlaydi.

Predmetli faoliyatda belgilangan taassurotlarning toʻplanishi bola nutqining rivojlanishi uchun asos boʻlib xizmat qiladi. Faqat soʻz ortida real dunyo obrazlari turgandagina bu soʻzning oʻzlashtirilishi muvaffaqiyatli kechadi. Agar bola maʼlum bir sababga koʻra, bu yoshda nutq rivojlanishi uchun zarur shart-sharoitdan mahrum boʻlsa, unda yoʻqotilgan imkoniyat oʻrnini toʻldirish oxir-oqibat juda murakkab boʻlib qoladi, chunki bu yosh nutq rivojiga nisbatan sezgir (sezgir)dir: aynan mana shu paytda nutq oʻzlashtirilishi ancha samarali kechadi. Jinsiy differensial va jinsiy identifikatsiyalash psixologik nazariyalari. Uchta alternativ nazariyalar mavjud.

Identifikatsiya (aynan oʻxshatish) nazariyasi psixoanalitik asosga ega, hissiyotlar va oʻxshatish roʻlini taʼkidlayapti. Taxmin qilishicha, bola beixtiyor oʻz jinsi vakillarining axloqini takrorlaydi. Jinsiy tipizatsiya nazariyasi ijtimoiy oʻrganish konsepsiyasiga tayanadi va jinsiy identifikatsiyasini tasdiqlash harakatlari orqali tushuntiradi; ota-ona va boshqa shaxslar oʻgʻil bolalarni “oʻgʻil bola” deb hisoblanadigan feʼl-atvor uchun ragʻbatlantirishadi va aksincha ular oʻzlarini “qiz bola” tutganda koyishadi; qizlar esa femenin axloq uchun yaxshi soʻz eshitishadi, va yomon soʻz – maskulin axloq uchun salbiy tasdiq olishadi. Jinsiy tipizatsiya – bu jarayon avval bola jinsiga qarab farqlanuvchi feʼl-atvor qoidalarini bajarishga kiritadi.

Avtokategorizatsiya nazariyasi kongnitiv dunyoqarash bilan bogʻliq boʻlib ushbu jarayonning bilish, oʻrganish jihatlarini diqqat markaziga oladi: bola dastavval jinsiy identifikatsiyani oʻzlashtiradi, oʻzini “oʻgʻil” yoki “qiz” sifatida aniqlaydi, keyin esa oʻzining shu jinsiy tegishlikka muvofiq ravishda tutishga harakat qiladi.

- Maskulin – erkak jinsiy belgilarining rivojlanishi.
- Feminine – ayol jinsiy belgilarining rivojlanishi.

- Jinsiy rolini afzal ko'rishi – faoliyatining va axloqini jinsiga nisbatan aniqlash.
- Jinsiy o'z-o'zini aniqlash – o'zini qaysi jinsga tegishli ekanligini anglash.

Ushbu nazariy qarashlar L.A.Koxlberg keltirgan quyidagi misol orqali yaxshi tushuntirib o'tilgan. Masalan, jinsiy tipizatsiya nazaryasi nuqtayi nazardan bola "Men rag'bat xoxlayman", "Men o'g'il bola harakatlarini bajarganimda meni tan olishardi. Shuning uchun "Men o'g'il bola bo'lishni xoxlayman". O'zini kategoriyazatsiyalash nazaryasiga muvofiq. "Men o'g'il bolaman shuning uchun men "erkak" harakatlarini qilishim kerak (Kon.I.S 1981).

Demak, bolalik davri boshida bolaning birlamchi jinsiy idenfikatsiyalashi paydo bo'ladi. Kiyim va boshqa tashqi belgilari o'zgarishi bilan jinsi o'zgarmaganligi haqida bola tushunadi. Biroq ilk bolalik davridagi bolalar o'z diqqatini jinsiy ayirmalarga kam yo'naltiradi, qachon ular xal qiladi, kim "o'g'il bola" yoki kim "qiz bola" (xususan bu bolalarning rasimlariga xos). Maktabgacha yosh davridagi 4- yoshdan katta bolalar nafaqat atrofdagilar jinsini to'g'ri ajrata oladi va jinsiga qarab odamlarga turlicha talablar ham qo'yilishini bilishadi. Bu bolalarning o'z kelajagi haqidagi tasavvurlaridan o'rin olgan shaxsiy senariylarida aks etadi.

XULOSA

Kattalarnig ko'pchiligi bolalarning faoliligini chegaralaydilar va bu bilan o'z nuqtayi nazariga binoan bolaning xafsiligini ta'minlashadi, shuningdek, tartib-intizom va muvofiqlik tushunchalarini birinchi o'ringa qo'yishadi. Agarda bola ularning talablariga qarshilik ko'rsatsa, ixtiloflar vujudga keladi va ular, E.Eriksonning fikricha bolada o'ziga o'z kuchiga ishonchsizlik, o'z mustaqilligiga ishonmaslik tuyg'ularining paydo bo'lishiga olib keladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. O'zbekiston Respublikasi Oila kodeksi: Rasmiy nashr-O'zbekiston Respublikasi Adliya vazirligi. – T.: Adolat, 2007 – 192b.
2. Abu Homid G'azzoliy "Kimyoi Saodat", - T.: Adolat, 2005. – 412.b
3. A.Navoiy "Lison-ut tayr" – T.: "Fan", 1991. – 464 b.